

ЗАЛОЗИ НА ДИГИТАЛНАТА ГРАЖДАНСКА КОМПЕТЕНТНОСТ В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Дестина Василева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Статията въвежда понятието „дигитална гражданска компетентност“, което е представено като съставна част от гражданската компетентност на учениците. Акцентът е поставен върху дигиталната среда на общуване и върху знанията и уменията, които учениците развиват за повишаване на своята гражданска компетентност. Осмисля се ролята на обучението по български език като фактор за формиране на дигиталната гражданска компетентност основно чрез реализирането на междупредметни връзки в обучението.

Ключови думи: гражданска компетентност, дигитална гражданска компетентност, медийни текстове

Abstract: This article explores the concept of ‘digital civic competence’ as an integral part of students’ civic competence. Emphasis is laid on the digital medium of communication and on the knowledge and skills that students develop to enhance their civic competence. Education in Bulgarian language constitutes a factor in the formation of digital civic competence since it requires employing interdisciplinary relations in the course of the learning process.

Keywords: digital civic competence, civic competence, media text

Развиването на гражданската компетентност на учениците е в пряка връзка с развиването на дигиталната компетентност на учениците и осъзнаването им като дигитални граждани. И ако гражданската компетентност е ясно разпознаваема чрез гражданското участие в политическия и в обществения живот, то дигиталното гражданство включва и разширена понятийна рамка – умения за работа с дигитални източници, разпознаване на флуидните идентичности в мрежата, където границите между вярното и невярното, истинното и неистинното са заличени. Дигиталният гражданин има възможността да борави с множество текстови и нетекстови източници на информация, културата за работата с които се оказва фактор за съвременния ученик. Понятието изглежда лесно определяемо като нагласа да се участва в обществените

процеси онлайн, а дигиталният гражданин е този, който „използва всекидневно онлайн пространството, за да бъде информиран за политическите събития“ (Mossberger, Tolbert 2008:15). Този достъп до информация става неограничен, което умножава и рисковете от получаване на информация, която е подвеждаща, стереотипизирана, манипулираща общественото мнение, за да се стигне понякога до парадокса, при които формалното включване на гражданите в политическия и в обществения живот всъщност ги прави изключени от него. Нееднократно е коментирана ролята на интернет и опасността чрез социалните мрежи да бъдат разрушени обществата ни такива, каквито ги познаваме именно защото новият тип общуване нахлува в политическата, в обществената, но и в личната сфера, станала уязвима, защото вече не е пространство с определени граници, а е флуидно, опитващото се да сбъдне тъжните пророчества на Фуко за „смъртта на човека“ или „изчезването на субекта“. Така дигиталното гражданство не означава задължително заемане на позиция на активно гражданство, а често пъти довежда и до позиция на пасивно гражданство.

Очаква се, че дигиталният гражданин трябва да бъде и активен гражданин, но това не е безпроблемно именно защото дигиталното общуване крие поредица от рискове, върху които трябва да се насочи вниманието в етапа на обучението. Ако приемем, че нарастват формите на онлайн гражданско участие, то тогава съществен става въпросът как да предпазим учениците от риска да бъдат „дигитално изключени“, но същевременно с това да се създаде и представа за рисковете, които крие онлайн средата за манипулиране на общественото съзнание. Очевидно е, че достъпът до онлайн ресурси не означава със сигурност представяне на еднакви нагласи и възможности за ползване на ресурсите. Предупреждението, че рисковете могат да надскочат ползите от употребата, подкрепя подозрението, че интернет може не само да не създава общ граждански облик, но в същото време да увеличава неравенството и разделението.

Възможно ли е наличието на дигитално гражданство или дигиталното общуване да дава само разпръснати форми на участие, но не и на съучастие в процесите на общността. Понятието за гражданственост обхваща идеята за съгражданство, за съучастие в общите процеси. Ако приемем, че понятието *дигитално гражданство* съществува, то може да бъде само абстрактна метафора, осъществима във виртуална държава. Това предполага и поредица от трудности в съжителството на недигиталното с дигиталното, защото в настоящата социокултурна и политическа обстановка гражданинът трябва едновременно да спазва правилата на недигиталното и на

дигиталното, очаква се да бъде гражданин в дигиталното и в недигиталното и сякаш да съществува в два отделни, по философията си различни форми на общуване. Съвременната обстановка създава нов тип гражданин, който прекрочва националните граници, „отличаващ се с повече от една идентичности, което води след себе си ново разбиране за понятия като власт, а също и за обществен договор между националната държава и народа“ (Burdon 2013:132). Изявите на гражданствеността напускат познатите ни сфери, защото различни форуми и средства в дигиталната среда дават възможност за много бързото изразяване и споделяне на обща идея. Тази проблемност на свързването превръща потенциално несигурния в идентичностите си гражданин в жертва, най-лесният път за което е неговото дезинформиране, разрушаващи устоите на гражданствеността, което подкопава екзалтираните твърдения, че интернет ще създаде ново демократично общество, което да унищожи авторитарните режими. Това означава, че интернет не може да бъде панацея и че бързият достъп до информацията, който е обусловен и от икономическото статукво, няма сам по себе си да направи активно гражданското участие, а може само да подсили формите на участие за тези, които вече имат изявена гражданска позиция. Недоверието към положителното влияние на интернет средата се изразява и в хипотезата, че „може да се изостри тенденцията на оттегляне на гражданите от политиката“ (Stoykova 2013:140), да разрои участниците в дигиталното общуване само до отделни групи, като ги направи интересувачи се от отделни каузи без ясна перспектива за общност и без изграждане на такава.

В такъв контекст е и питането какво може да направи училището – да се опитва да представя проблемите или да ги приеме като съществуващи и да се опита да се справи с тях, като участва в изграждането на рефлексивно отношение към дезинформираността и отчуждеността. Един от основните въпроси е на какво се основава скептицизмът към дигиталното гражданство и той вероятно се дължи на това, че се измерва от гледна точка на познатото ни „аналогово“ гражданство. В дигиталното гражданство се променят отношенията между политиките, държавата, общността. „Гражданите вече не възприемат задълженията си през призмата на това да се подчиняват, да поддържат социалния ред, да гласуват (модел на гражданствеността като задължение), а по-скоро през призмата на това да бъдат активни в неелекторални политически действия като протестни движения, социални кампании, каузи и т.н. (модел на гражданствеността като ангажираност) (Stoykova 2013:142).

Участието в активното гражданство предполага и определянето на обхвата на някои понятия, за които образованието, което в настоящия си вид все още разчита на

инструментите на „аналоговото“, не е подготвено и не борави с тях. На първо място това е понятието *дигитална култура*. Тук само работно и без идеята за изчерпателност приемаме, че това е нов тип нагласа с няколко посоки – нов тип съзнание за собствената идентичност, осъзнаване на личната сфера като уязвима, осъзнаване на езика като обект на промяна. От гледна точка на обучението по български език и литература това е и най-болезнената зона, защото едва ли някой може да се усъмни във факта, че „дигиталната култура притежава собствен език, който вече е инфилтрирал и започнал да пре моделира писмените и говоримите езици“ (Duei 2011:25). Преосмислят се познатите ни форми на получаване и преподаване на знание, преосмисляне на понятието информация и на пътищата за сдобиването с нея.

Около същината на понятието *дигитална компетентност* съществуват множество противоречия. Някак безпроблемно в съвременния терминологичен апарат се използват понятията *дигитална грамотност*, *грамотност по четене*, *функционална грамотност*, *информационна грамотност* и поредица от разширяващи се употреби на грамотността, които обаче се оказват неприемливи дори само от гледище на езиковия усет. Грамотността назовава вещината, възможността на правенето на нещо. Компетентността е понятието от по-широк регистър и включва знанието, умението, отношението, нагласите. Използваме понятието *компетентност*, което отвежда както към идеята за знаенето на нещо, така и до уменията, които са плод на съвкупността от знаенето и правенето. Доколкото този текст се опитва да предложи варианти на формите на дигиталното в образователната практика, тук е съществено да се даде работно определение на понятието *дигитална гражданска компетентност*.

Не са малко екзалтираните твърдения, че децата в дигиталната епоха са едва ли не по естествен път сродени с дигиталното. Дигиталната компетентност се очаква по презумпция да е присъща на родените в дигиталната епоха, на децата¹, които са свързани с технологиите и пренасят голяма част от своя социален свят в плана на дигиталното. Марк Пренски противопоставя две категории в своя очерк – дигитално родените срещу дигиталните имигранти (Prensky 2009). Дигиталните имигранти са онези потребители, които по-трудно боравят с технологичните дигитални средства и са само техни ползватели, но не проявяват творчество в тях. Тук вероятно не могат да бъдат разграничени възрастови или поколенчески особености, а по-скоро поведенчески

¹ Тук се позоваваме на въведения в англоезичната практика термини *digital natives*, който на български език вероятно може да се преведе само контекстуално. Затова в този текст се използва работно назоваване „родени в дигиталната епоха“ с пълното съзнание за вероятната неточност на понятието.

уклони. Те се отнасят до кръг от нагласи: доверие/недоверие към дигиталното, участие/неучастие в политически или социални процеси онлайн, желание/нежелание за творчество в света на дигиталното. Вероятно извън обсега на понятието *дигитална гражданска компетентност* остават дигиталните имигранти, поради неспособността или нежеланието да пренастроят своите форми на свързаност с другите.

Същият автор изказва и подозренията си, че в недалечно бъдеще технологията няма да замени интуициите, преценките на хората или способността да решават проблеми, но аналоговата личност, въпреки своите знания и мъдрост, няма да има достъп до новите форми на познание, което е и един от индикаторите на дигиталното изключване (пак там). Дигиталната компетентност не включва само знанието за работа в дигиталното пространство, но и умението то да бъде употребявано така, че да набави знанието, което все повече се изплъзва от аналоговото време. С цялата си, на моменти преувеличена, футуристична нагласа, същият изследовател твърди, че е възможно мозъкът на тези, които постоянно „общуват“ с дигиталното, да бъде преструктуриран от това взаимодействие, т.е. да се окаже, че дигиталните имигранти са изключени точно защото не са в състояние или защото в параметрите на образователната система не са били подготвени да се справят с предизвикателствата, които дигиталните епоха и мислене налагат. Инструменти се превръщат в допълнителен, „външен“ мозък, което променя и действието на паметовите процеси – външните източници съхраняват и събират повече информация, отколкото ние бихме могли. Ето защо дигиталната компетентност е свързана с умението да се използва тази информация, но не само на равнището на нейното структуриране и класифициране, а в по-високите равнища на вземане на решения. Някъде по границата между екзалтирането и скептицизма, в прехода от едната към другата форма на живеенето образованието се очаква да съвместява двете пространства, то самото да съществува на границата между тях, т.е. да запази характеристиките си на преподаване на опит и култура и в същото време да се окаже способно да преподава онова, за което нищо не знае. Ограничаването само до понятието *дигитално гражданство* може да бъде противоречиво и ако то беше актуално само до преди няколко години, като обхващаше активното, всекидневно участие в онлайн процесите, то вече не е изчерпателно, защото се ограничава само до процесите на действието, но и на участието.

В настоящите Държавни образователни стандарти гражданското образование е изнесено като отделен учебен предмет за втория гимназиален етап на средната степен, която позиция не защитаваме поради поредица от фактори: многомерните аспекти на

гражданското образование, реализирането на целите и задачите посредством инструментите на други учебни предмети и др., поради което мислим, че вариантът на неговия интегративен характер е по-доброто решение.

Ще се опитаме да дефинираме съставките на понятието *дигитална гражданска компетентност*, като правим уточнението, че не може да се определи изчерпателно понятие, което е в непрекъснат процес на промяна. Опитваме се да определим аспектите, в които понятието би могло да се използва и да се отнесе към обучението по български език.

На равнище знание са приложими следните посоки: за формите на политическо управление, на активно и пасивно гражданство; за интелектуалната собственост в дигиталното пространство и плагиатството; за понятието „виртуална държава“; за авторството на медийни текстове в онлайн среда; за функционирането на онлайн медиите; за познание за бързо променящите се форми на дигиталните технологии; за отговорната употреба на дигиталното пространство

На равнище умения: за активно участие в политическия процес; за адекватно заемане на собствена позиция; за разпознаване на форми на плагиатство; за редовно използване на интернет пространството като източник на информация и премерено и дистанцирано отношение от представената информация; за разпознаване на манипулативните понятия в медийните текстове; за осъзнаване на допустимото/недопустимото в онлайн общуването; за оценка на използването на социалните мрежи; за откриване и употреба на информацията, представена в интернет и критично отношение към съдържанието (твърдения, реклама и др.).

На равнище отношения от ученика се очаква да: осмисля интернет и като политически проект; осъзнава ролята на медиите за формиране на обществена нагласа; осмисля ролята на авторството в интернет; осъзнава обхвата на понятието „виртуална държава“; разпознава и противодейства на езика на омразата; изгражда премерено, а не клиширано отношение към понятия като расизъм, ксенофобия, предразсъдъци, стереотипи.

Пред обучението по български език стои същият проблем, какъвто има и образователната система в цялост – дали да остане изолирана в традиционния подход, при който знанието се придобива по установена и предначертана програма с ясно посочени цели, задачи и очаквани резултати, или да избере подход, при който целите са само насочващи, и да се ориентира към междупредметни връзки, какъвто опит в новите учебни програми все пак е направен.

В учебните програми за началния образователен етап социалните и гражданските компетентности са причислени в една област, което само по себе си е тревожно. Без колебание е вярно, че развиването на гражданската компетентност е пряко свързано с развиването на социалните умения на личността, доколкото гражданското участие е свързано с умението за защитаване на собствена позиция, за изразяване на мнение, за разпознаване на факт от мнение при работа с текст. В същото време в областта на дигиталните компетентности е направено недостатъчно, доколкото те са сведени до „писане на думи и изрази от електронни средства“ и „четене на дисплей“. Все още идеята за оценка на текста или на информацията, която конкретният източник предлага, остава нереализирана. Самите учебни програми изглеждат не могат добре да дефинират отделните компоненти, тъй като не е ясно защо в гражданските и социалните компетентности се появява особеност от типа на „слушане на артистично изпълнение на художествени произведения“ или „четене наум и на глас с ясно произношение и с подходящ темп и естествена интонация“. Като положителен опит се отчита присъствието на гражданските компетентности, макар очевидно учебните програми да не представят цялостна концепция за развиване на дигиталната компетентност като част от гражданската компетентност. Програмите очевидно разбират дигиталната компетентност само като умение да се бори с информационни средства.

Не по-различно изглежда състоянието в периода 5. – 8. клас, където по отношение на дигиталната компетентност се настоява върху „използването“ на дигиталните източници, но нищо не се споменава за умението за разчитане на тези текстове и за филтриране на информацията в тях. В учебната програма по литература за 5. клас можем да прочетем, че социалните и граждански компетентности се проявяват в „самоконтрол при изпълняване на дидактически и/или комуникативни задачи, както и при учене с цел определяне на силните и слабите си страни, на своя стил на учене“. Последното очевидно се отнася до развиването на умения за учене.

Разписаното в учебните програми като социална и гражданска компетентност може да се обобщи до: сътрудничество, разпознаване на половите и ролевите предразсъдъци, решаване на проблеми в сътрудничество при изпълнение на определени комуникативни задачи. Посочените характеристики по-скоро се отнасят до интеркултурното образование и са само част от специфичните области на гражданското образование. Не можем да пропуснем факта, че в учебните програми за периода 5. – 8. клас се наблюдава повторителност на формулировките, което прави проблематична

възможността за надграждане на уменията и поставя под въпрос наличието на ясна концепция за последователно междупредметно реализиране на очакваните резултати. Само учебните програми по литература задават възможна хипотеза за това, че гражданските компетентности се отнасят до общуването между личността и общността, но пък в самия им език личността е само статистическа единица, „индивид“, обслужваща цялото част. Представеното в програмите изглежда доста проблематично, защото едновременно настоява върху толерантно отношение към другия и зачитане на неговото мнение и права, а в същото време някак безпроблемно подменя обществото с общността.

Многократно е коментиран проблемът за видовете компетентност, която учениците трябва да изградят в хода на обучението по български език – социокултурна, дискурсна, социална. Развиването на дигиталната гражданска компетентност е в пряка връзка с развиването на социалната компетентност на учениците чрез обучението по български език. Повишаването на равнищата на дигиталната гражданска компетентност може да се осъществи във всички образователни етапи в периода 5. – 12. клас. На равнище лексикология и текстолингвистика обучението в 5. клас предвижда запознаване с понятия като речева ситуация, официално и неофициално общуване, речев етикет, тема на текста, ключови думи в текста, като програмата настоява върху развиване на умения и за електронно общуване. Застъпването на тези понятия отвежда към идеята за овладяване на специфични норми на общуване и в частност за разпознаване на комуникативни практики в онлайн среда. Едно от нещата, които вероятно затрудняват при този вид общуване, е разпознаването на събеседника и спецификата на самата речева ситуация. Работата с медиен текст сама по себе си е предпоставка за създаване на комуникативна ситуация. В часовете по български език е възможно да се обсъждат различните „лица“, зад които потребителите застават в мрежата, формите на участие в комуникативната ситуация, допустимостта на споделяне на данни и др. В 6. клас е предвидено изучаването на научен тип текст, като се поставя акцент върху овладяването на умения за извличане, подбор и синтез на информацията, които са ключови умения и в развиването на дигиталната гражданска компетентност и които са съществени за добрите равнища на информираност на учениците, защото често проверката на източника остава пренебрегната. В 7. клас се поставя акцент върху изучаването на медийни текстове, като се въведат понятията средства за масова информация, интервю, репортаж, информационна бележка. В този аспект обучението по български език се обвързва с идеята за медийната грамотност и

информационната култура с оглед на развиването на умения за прецизно, критично и целенасочено изследване на информацията, която постъпва от медийните текстове и най-вече за разпознаване на достоверността на нейното съдържание. В 9. клас се отделя съществено внимание на изучаването на публицистичен стил и език на медиите, като се разпознават съдържателните, жанровите и езиковите особености на публицистичния стил, акцентът е поставен върху разпознаването на тези, идеи и аргументи в медийните текстове. В 10. клас се поставя основно акцент върху особеностите при общуването в институционалната и в гражданската сфера, като се въвежда понятието публично изказване по граждански проблем.

Развиването на дигиталната гражданска компетентност е процес, разчитащ на междупредметните връзки в обучението, насочени към знания и умения, които ученикът развива в различни области и прилага за решаването на конкретен проблем. Интегрира знания и умения в една цялост, като съпоставя информацията от различни предметни области; комбинирание на теории и понятия – при решаването на даден проблем ученикът заема понятия от различни области и направления, като ясно обаче се разпознава водещата дисциплина; систематизиране на познанията от различни области в едно цяло – тези връзки разчитат на решаването на проблеми.

Библиография

Burdon 2013: Burdon, M. Grahdanskoto kiberobshtestvo: ot otstoyavane do ustoyavane. – V: Digitalniyat grahdanin, (A, Krasteva, sast.), Sofiya: Nov balgarski universitet, 2013. [*Бурдон 2013*: Бурдон, М. Гражданското киберобщество: от отстояване до устояване. – В: Дигиталният гражданин, (А, Кръстева, съст.), София: Нов български университет, 2013].

Duei 2011: Duei, M. Golemiyat digitalen obrat. Sofiya: Nov balgarski universitet, 2011. [*Дуеи 2011*: Дуеи, М. Големият дигитален обрат. София: Нов български университет, 2011].

Mossberger 2008: Mossberger, Karen, Tolbert, Karolin J., McNeal, Ramona S., Digital Citizenship The Internet, Society, and Participation, Massachusetts London: The MIT Press Cambridge, 2008.

Prensky 2009. Marc. H. Sapiens Digital: From Digital Immigrants and Digital Natives to Digital Wisdom Innovate: Journal of Onlain Education, Vol.5, Issue 3, February/March 2009

Stoykova 2013: Stoykova, Evelina (2013), E-grazhdanstvenost – (r)evolyutsiya. V: – Digitalniyat grazhdanin, (A, Krasteva, sast.). Sofiya: Nov balgarski universitet, 2013. [Стойкова 2013: Стойкова, Евелина (2013), Е–гражданственост – (р)еволуция. В: – Дигиталният гражданин, (А, Кръстева, съст.). София: Нов български университет, 2013].